

KERÉNYI FERENC

ISMERETLEN VÖRÖSMARTY-KÉZIRATOK

2000. december 1-jén ünnepeljük Vörösmarty Mihály születésének 200. évfordulóját. A szakmai figyelem ezért érthetően fordul a költő műveinek 1960-ban elkezdett kritikai kiadása felé, amely – ha nem is a nyilvánosság előtt, megjelent kötetekben, de legalább az elkészülő kéziratok szintjén – az évfordulóra nagyjában-egészében befejezhető. A cél érdekében Bodolay Géza a 15. kötetben dolgozik (Vörösmarty életében megjelent cikkei és tanulmányai); hátra van a 19. összeállítása (kéziratban maradt cikkek és írások + az 1–18. kötet pótlásai és kiegészítései) és a 20., a mutatókötet, a sorozat egészére (ezen Róbert Zsófia dolgozik). E sorok írója, Horváth Károly halála óta a kiadás sorozatszerkesztője, vonatkozó feladatai mellett a 19. kötet anyaggyűjtésébe kapcsolódott be. Ezúttal a dr. Csapó György magángyűjteményében (Budapest) őrzött Vörösmarty-kéziratokat ismertetjük.

A rendkívül gazdag gyűjteménynek, amelynek kéziratanyagából a Petőfi-, az Arany-, a Kölcsey- és a Kossuth-kritikai kiadás is profitál, jelenlegi tulajdonosa (a család történetében III. György) dédunokája Csapó Vilmosnak, az 1848-as ozorai győzőnek, és unokája a gyűjteményt megalapozó (II.) Vilmosnak (1840–1933). A hiánytalan családfáját 1606-ig visszavezető nemesi famíliának ez utóbbi tagja maga is literátus ember volt: publikált verseket, kisregényt és cikkeket, közreadta Liszt Ferenc leveleit, és 37 kötet kéziratot naplót hagyott hátra (1858. június–1931. december),¹ hogy csak a legfontosabbakat említsük. Úgy tűnik, megszerezte Fáy András (meghalt 1864-ben) és az 1902-ben elhunyt Lauka Gusztáv hagyatékának egy részét is. Az utóbbit bizonyíthatja, hogy itt őrzik Szendrey Júliának azt az 1850. április 1-jei levelét, amelyet először a possesszor Lauka közölt 1879-ben, emlékirataiban.² Vörösmarty kapcsán pedig mindenképpen említést érdemel, hogy Csapó (II.) Vilmos irodalomtanára Gyulai Pál, a költő első életrajzírója volt.³

A gyűjtemény Vörösmarty-tételei között levelek és anekdota jellegű kéziratok egyaránt találhatóak, ezért számozva, időrendben közöljük őket.

¹ CSAPÓ György, CSAPÓ Zoltán, *A tagyosi Csapó család története*, Bp., ELTE BTK Történelem Segédtdományai Tanszék, 1985 (Családtörténeti Adattár, 1), 31–34.

² LAUKA Gusztáv, *A múlttól a jelennek*, Bp., [1879.] 143–144.

³ CSAPÓ GY.–CSAPÓ Z., *i. m.*, 31.

1. *Nyugta; Pest, 1831. április 23.*

„Hogy »Zalán' futása« nevű munkámnak egy velín példányát mint megboldogult Kisfaludy Károlnál eladás végett letett sajátomat T[ekintete]s. Fáy András Úrtól által vettem evvel megismerem.

Pest. 23 April' 1831.

Vörösmarty Mihály
m[aga]k[ezével].”

A Kisfaludy-hagyaték sorsa 1904 óta tisztázott, amikor Viszota Gyula levéltári kutatások alapján kísérté végig – 1848. évi [!] archiválásáig – a hagyatéki eljárást, és tisztázta benne egyúttal a hivatalból eljáró Pest–Pilis–Solt vármegye kinevezte hagyatéki gondnok, Fáy András szerepét.⁴ Az 1830. november 21-én Pesten, végrendelet nélkül elhunyt Kisfaludy hagyatékát először a „királyi fiscus” (az államkincstár) zár alá vette, miután birtokrésze még testvéreivel osztály alatt volt, és nem lehetett tudni, három pesti hitelezőjének követelései meghaladják-e a hagyaték ingóságainak értékét. A testvérek, Kisfaludy Sándor és János, valamint a hitelezők a zár feloldását és Pest vármegye eljárását kérték. A megye 1831. február 28-i kisgyűlésén, 850. jegyzőkönyvi szám alatt Fáy Andrást nevezte ki hagyatéki gondnoknak, és megbízta hivatalnokait, hogy a fiscustól vegyék át (leltár felvételével) a hagyatékot és azt továbbítsák Fáynak.

Ebben az inventáriumban – felvéve 1831. március 5-én – a *Zalán futása* is ott szerepelt:

„...44. Zalán futása Vörösmarty Mih. exempl[ár]. 2 Darab
3.- Bets ár”⁵

A március 17-i árverésen az egyik példány elkelt; Sárközy Imre, a vármegye főjegyzője vette meg 4 forint 25 krajcáron.⁶ A másik példány eszerint visszakerült a szerzőhöz. A nyugta verzőjén olvasható „bb.” jelölés arra utal, hogy az elismervény eredetileg melléklet volt, feltehetően az inventáriumé; a ceruzás rájegyzés, a 8999/834 szám pedig a fiscus ügyintézésének nyoma lehet, pontosabb magyarázatát nem tudjuk adni.

2. *Vörösmarty Mihály levele Fáy Andrásnak, Pest, 1838. március 27.*

Zöldes levélpapíron, feltört pecséttel.

Küldoldali címzése: „Tekintetes Nemes Fáy András
Táblabíró Úrnak
Bényén.”

⁴ VISZOTA Gyula, *Kisfaludy Károly hagyatéka*, A Kisfaludy Társaság Évlapjai, Új Folyam, XXXVIII, 1903–1904, Bp., 1904, 81–154.

⁵ VISZOTA, *i. m.*, 90.

⁶ *Uo.*, 98.

A levél kiadatlan; a tulajdonos szívességéből már hivatkozhattunk rá a Wesselényi Miklós születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett budapesti, 1996. december 16-i emlékülésen tartott előadásban.⁷ A levél szövege a következő:

„Pest. 27 Mart 1838.

Kedves barátom,

Én folyvást házadban vagyok. Szeretném, ha minél előbb bejönél 's magad tennél pinczéd iránt rendeléseket. Házad olly erős, hogy száz között alig van egy, mellyet o<tt>ly biztosan lakhatónak lehessen tartani: miért is minden aggodalom nélkül bejöhetsz. A' házak' omlása különben is inkább ijesztő, mint veszedelmes. Félig beomlott házakban is laknak emberek 's a' repedezettektől épen nem tartanak. De nálad még repedés sincs <>, kivevén az új épület' tűzfalát; de annak lakházaddal semmi köze 's ott is valamint a' szomszéd Jankovichházban nem nevedeknek a' repedések. Az bizonyos, hogy a' házak megszállottak; de most már erősen fognak állani.

A' curia a Grassalkovichházban tartja üléseit.

A' magyar színházból merik a' vizet 's rövid időn meg akarják nyitni.

Távol létedben három követtársad keresett: Bezerédy, Klauzál Gábor és Török Gábor. Erről tudom, hogy azon országos küldöttség, mellynek ő is tagja, <elhal> most nem ül össze.

A' pestiek minden felől sok ajándékot kapnak és tetemes ajánlatokat Béctől. 1–3 millio kölcsönről beszélnek 3 procentummal.

A' hidat egy hét múlva reménylik; de alig hihető hogy akkorra beállítsák.

Jankovics mereti a' pinczéből a' vizet. A tiedből meretni talán bajosabb lesz; mert kapudtól távol jobbra és balra a' csatorna egy kissé beomlott 's így alig lesz lefolyása. Vásárhelyi napokban itt volt 's megmérvén a' pinczét, azt mondja, hogy a' duna csak két lábbal áll alantabb (mert Paks körül még állt a' jég) 's ezért nem apad a' pincze. A' pinczében egyébiránt ölnyi a' víz. Néhány üres hordódat kivette Csellaho (?) 's kimesta. A' kertből semmi sem maradt. Csókollak 's üdvözlöm a' kiket illet.

barátod

Vörösmarty Mihál'

A levél értéséhez szükséges tudnunk az alábbiakat (a kritikai kiadás apparátusa ennél persze részletesebb lesz): Vörösmarty a nagy, jeges árvíz idején a Belvárosban, a Kalap utcában (a mai Irányi utcában) lakott, a Jankovich-házban; tőzsomszédja Fáy András volt. 1838. március 14-én délelőtt, amikor a Duna már elöntötte a Kalap utcát és a pincéket, Vörösmarty egy létrán jutott át a Fáy-házba, ahonnan este a Fáy család közös, Nagyhid utcai (ma: Deák Ferenc utca) és mindvégig szárazon maradt házába költöztek át. A költőért március 16-án reggel a levélben is említett Vásárhelyi Pál küldött Budáról csónakot, ám Vörösmarty csak a többiekkel együtt távozott. S nem Budára, hanem

⁷ Az előadás megjelent: „Az árvízi hajós” és Vörösmarty Mihály = *Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról*, szerk. TAKÁCS Péter, Debrecen, Az Erdélytörténeti Alapítvány Kuratóriuma, 1997 (Erdélytörténeti Könyvek, 1), 171–178. A hivatkozás: uo., 13.

Pécelre, ahonnan Stuller Ferenc, a Rádayak nevelője jött értük. Vörösmarty március 20-án tért vissza Pestre, és az összedőléssel fenyegető Jankovich-házból átköltözött Fáy házába. Fáy ekkor még – amint a címzésből kiderül – a Pest megyei Bényén tartózkodott, ahol részbirtokos volt. Levelünk abba a sorozatba illik, amelynek darabjaiban 1838. március 20-án, 21-én, 23-án és április 1-jén tájékoztatta a pesti helyzetről és háza állapotáról íróbarát-házigazdáját.⁸

3. Vörösmarty Mihály levele Tóth Lőrincnek, Pest, 1840. április 18.

A levél nem kiadatlan (ezért szövegét itt nem közöljük), ám a kritikai kiadás levelezésköteteiből kimaradt. Megjelent a Tolnavármegye című újság 1900. december 2-i, 48. számában, *Vörösmarty Mihály egy kiadatlan levele* címmel. A közlő maga Csapó Vilmos volt („Kézirat-gyűjteményemben a magyar írók közt nagy költőnk is képviselve lévén...”), aki az eredeti kézirat használatát is megfigérte a következő Vörösmarty-kiadás sajtó alá rendezői számára... A szövegközléshez a szerkesztő, dr. Leopold Kornél jegyzetet fűzött, amelyben utalt a tengelici kastélyban őrzött gyűjtemény egészére is: „Csapó Vilmos cs. és kir. kamarás, a tudományok és művészetek lelkes barátjának gazdag családi levéltárában számos nagy nevű költőtől s államférfiútól sok eredeti és nagy érdekű levél őriztetik...” A szövegközlés megfelelt a századfordulós gyakorlatnak, nem volt szigorúan betűhív: a kézirathoz képest (nem számolva az aposztrófok következtelen elhagyását és a levélben szereplő nevek elhagyását) 15 kisebb-nagyobb eltérést találunk.

4. Vörösmarty Mihály levélként küldött cédulája, ismeretlennek, dátum nélkül

A két előbbi levéllel azonos minőségű papírra írott üzenet mindössze ennyi (verzója üres):

„Kedves barátom

Küldök 5 Pályadramát: 1. 2. 3. 4. 7. ket. Még három van nálam. Julius' elsejéig légy szíves Bajzához elküldeni. Én a' nálam levőt nem sokára hozzád küldöm.

barátod
Vörösmarty”

A datálás ügyében egyetlen, formális kiindulási pontunk van: a bírálendő pályaművek száma. A Tudománytár 1839. IV. kötetének 4. füzetéje jelentette a *Literatura* rovatban, hogy az 1839/1840. évi, kizárólag vígjátéokra meghirdetett akadémiai pályázatra nyolc kézirat érkezett (155). (A pályaművek száma kizárólag ebben az évben volt ennyi.)

⁸ A levelek: VÖRÖSMARTY Mihály *Levelezése*, kiad. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai K., 1965 (Vörösmarty Mihály Összes Művei [VÖM], 18), 105–108 (főszöveg), 338–342 (jegyzetek).

A pályázatot a Tudós Társaság X. nagygyűlése hirdette meg 1839 novemberében, 1840. március 25-i határidővel, és – akár korábban – most is Schedius Lajost, Fáy Andrást, Bajza Józsefet, Czuczor Gergelyt és Vörösmartyt küldték ki bírálatra. A Győrött lakó Czuczor írásban referált, a másik négy bíráló pedig Pesten, 1840. augusztus 24-én összegezte véleményét, éppen a költő megfogalmazásában („jegyzé Vörösmarty Mihál”).⁹ A jelentésből a kivonatot Schedel Ferenc készítette el a XI. nagygyűlés számára (augusztus 27-i dátummal), azt a 9. ülésen, 1840. szeptember 8-án olvasta fel.¹⁰

Az üzenet tágabb időhatárok között datálható. Figyelembe véve a március 25-i pályázati záróterminust, az öt vígjáték olvasására fordított időt, a július 1-jére utalást, valamint azt a valószínűséget, hogy Vörösmarty nem elsőként olvasta a darabokat, a megírást 1840 májusára vagy június első felére tehetjük. A levélben említett Bajzáról valóban tudható, hogy ekkor bizonyosan Pesten volt, mert június 8-án bírálatot keltezett.¹¹ A pályázattal kapcsolatban megjegyzendő még, hogy a pályanyertes vígjáték szerzőjét, Szigligeti Edét éppen Vörösmarty ajánlotta levelező tagnak, elsősorban a szintén 1840-ben színre került *Micbán családja* című drámája és az itt győztes, *Rózsa* című történelmi vígjátéka alapján. A XI. nagygyűlés szeptember 5-i ülése meg is választotta Szigligetit.¹²

Ami a címzett vélhető személyét illeti, az öttagú bírálóbizottságból a levélíró és az említett Bajza értelemszerűen kiesik. A levélforma laza kezelése, az odavetettség kizárni látszik, hogy a szöveg a Czuczornak elküldött csomag kísérőlevele lett volna, vagy hogy a Vörösmartynál 32 évvel idősebb és őt az egyetemen már tanított Schediusnak szövege volt. A feltételezhető címzett tehát Fáy András.

5. Verskéziratok, 1846–1847

Az álló formátumú, 210 × 265 mm nagyságú, vízjel nélküli, 2 folió terjedelmű kézirat jelentőségét növeli, hogy abból a költői korszakból való, amelyről a legkevesebb ismeretünk van a poétaként alig publikáló Vörösmartyról. A következők találhatók rajta:

- *A' nefelejshez* című vers cím nélküli fogalmazványa (1. f. r-v.),
- a *Lövöldébe* című epigramma fogalmazványa (2. f. r.),
- *Virágversek* című kétsoros, eddig ismeretlen töredék (2. f. r.),

⁹ Az összesített bírálati jelentést lásd VISZOTA Gyula, *Vörösmarty nagyjutalmi és drámai jelentései*, Akadémiai Értesítő, 1914, 122–123; és a kritikai kiadásban is: VÖRÖSMARTY Mihály, *Publicisztikai írások*, s. a. r. SOLT Andor és FEHÉR Géza, Bp., Akadémiai K., 1977 (VÖM, 16), 252–253 (főszöveg), 713 (jegyzet).

¹⁰ A pályázat rekonstruálására: *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei, V, 1838–1840*, Buda, 1842, 26, 45–46, 92–93.

¹¹ MTAKKt, RAL 21/1840.

¹² A *Micbán családja* bemutatója: Pesti Magyar Színház, 1840. május 30., a *Rózsáé*: Nemzeti Színház, 1840. november 30. (A játékszín azonos, a két bemutató között lett Nemzeti.) A *Rózsa* nyomtatásban is megjelent, még ebben az évben, az *Eredeti Játékszín* című akadémiai sorozat 9., a másodikként értékelt Nagy Ignác-vígjáték, az *Életúttak* pedig a 10. köteteként. (Utóbbi nem került színre.) A további hat darab szerzőjét (a jelíges borítékok megsemmisítése miatt) nem ismerjük; közülük később egyik sem bukkant fel a Nemzeti Színház könyvtárában.

– Thomas Moore *Forget not the Field* című verse fordításának cím nélküli fogalmazványa (2. f. r–v.).

Az első vershez kapcsolható a gyűjteménynek egy másik kézirata, egy 181 × 225 mm nagyságú, álló formátumú, kettéhajtott, így 2 folióra alakított papírlap, amelyen *A' ne-felejtshes* című vers már címmel, a befejezés dátumával megfejtelt („1847. Febr.”) és „Vörösmarty” aláírású tisztázata olvasható, az 1. f. rektóján és verzóján és a 2. f. rektóján. E költeményről tehát K_1 és K_2 áll rendelkezésünkre.

5.1. *A' nefelejtshes*

A vers megjelent a kritikai kiadás 3. kötetében.¹³ Kéziratát eddig nem ismertük; keletkezési idejéről (a Pesti Divatlapban való megjelenés alapján) „1847. március 14. előtt” szerepelt. A tisztázata a K_2 szerint már 1847 februárjában elkészült, a fogalmazvány pedig már 1846-ban megszülethetett, a K_1 után ugyanis a *Lövöldébe* című epigramma olvasható, amely (alkalmi vers lévén) „1846. november 12. előtt”-re datálható.

A K_1 és K_2 szövegváltozatait a kritikai kiadás jelöléseivel közöljük. Ezek:

- < > a kéziratban áthúzott szövegrészek (ékkárójel);
- { } a kézirat áthúzott részeiben külön is áthúzott, azaz kétszeresen érvénytelenített szakaszok (kapcsos zárójel);
- <...> a kéziratban áthúzott, olvashatatlan szövegrészek;
- [...] a szövegközlő megjegyzései.

Mivel a szóban forgó versek más kéziratait nem ismerjük, a *Pótlások* kötetére egy munkafázis marad, a kritikai kiadás főszövegével való egybevetés; viszont mostani közlésünk a kritikai kiadás vonatkozó kötetének használata nélkül, önmagában is követhető.

[A kéziratlap bal felső sarkában] K_2 1847. Febr.

C K_2 *A' nefelejtshes*.

1 Nefelejts! te gyáva, kékszemű K_2 gyáva kékszemű virág K_2 virág,

2 <Kihez fordul az érző kábaság> Kit birka <szemmel> képpel néz a' kábaság. K_2 kábaság,

3 Kit annyiszor megemlít szerelem

4 És a' barátság, két gyanús elem K_2 barátság – két dús érzelem –

K_1 <Kit feltesznek sírra és kebelre

Megemlékezni holtra 's elevenre.>

5 Kit sírra és kebelre egyaránt K_2 egyiránt

6 Tüzdolnak <élő> gyengéd <hű emlék> múlásjel K_2 búcsújel gyanánt <>,

¹³ VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebb költemények, 3 (1840–1855)*, kiad. TÓTH Dezső, Bp., Akadémiai K., 1962 (VÖM, 3), 159 (főszöveg), 513–514 (jegyzetek).

K₁<[három, hurkos vonalakkal olvashatatlanná tett sor]>

<Te hú, és emlék! hervadj el szegény

Szegény emlék>

7 Mi vagy te jámbor <hervatag növény,> gyom **K₂** gyom, hogy tégedet

8 Segédül **K₂** Segédül hí a hú emlékezet?

K₁<Hő keblen elhervadsz, a' sír el

Hő keblen a' tűz, síron a' fagy emészt ől

Amott az élet, itt halál.>

9 A' <sír hideg> síron dermedsz, **K₂** fázol, hervaszt a' kebel: **K₂**, **K₁** <{I} Ott a' halál{,} ől {ott} itt az élet el>

10 Élet, halál rád egy romlást lehel. **K₂**,

11 'S te hú emlék vagy, **K₂**? <pusztulásodig,> <végső percedig> mely nem változik **K₂** változik?

12 Míg a' hűség tart – egy pillantatig.

K₁<Oh hány savó szem nyer>

13 <Még is> Igen! szemed ha volna fekete

14 Mint a' korom, hogy <í>írhatn<ánk>ál vele

15 <M> 'S a' <nappal> jókkal szembe <szálló hazugot> néző álnokot

16 <Befestenéd> Lefestenéd, <...> hogy rúttól hazudott **K₂** hazudott,

17 **K₁** <'S a'> A fényben úszó <csalfa élet> élet' árjain **K₂** Az élet' fényben úszó <élet> árjain

18 <Által vonulnál,> Vonulnál át, **K₂** Átrémlenél, mint feddő durva szín:

19 <'S ne> Ne **K₂**, Ne <|> felejtst el szent nagy esküdet király, **K₂** esküdet, király!

20 Ne felejtst a' hálát **K₂** hálát, nép, ha feljutál **K₂** feljutál,

K₁<Ne felejtst el barát barátodat

Ne felejtst el lenni tettel hú barát>

21 Ne felejtst el gyermek ősz szülőidet **K₂** szülőidet,

22 Szülő ne hagy el veszni gyermeked **K₂** elveszni gyermeked' <,>.

23 **K₂** Ne felejtst a' munkát és becsületet,

24 **K₂** Hogy a jutalmat a' szerint vehesd.

25 Ne felejtst el lenni ember 's hú barát

26 Soha ne felejtst el honfi a' hazát." **K₂**'

[A **K₁**-en a zárójel megnyitása a 19. sor elején a rektóról átütő javítás miatt nem látszik.]

27 Ha erre intenél sze<rény>líd virág

28 <Sz> 'S hervadna – nem te, – a' ki bünbe vág **K₂** vág,

29 Akkor volnál v<á>alódi nefelejtst **K₂** nefelejtst,

30 Most <gyom vagy a' ki gyávákat megejts.> **K₂** Most – vagy, hogy gyarló szíveket megejts.

[Az aláírás helyén] **K₂** Vörösmarty

A töredék terjedelme mindenféle következtetést kizár. Legfeljebb arra emlékeztethetünk, hogy Vörösmarty jelenleg ismert legkorábbi verse, egy disztichon *A' virág' le szakasztásakor* címet viselte (Székesfehérvár, 1816).¹⁶

5.4. *Thomas Moore Forget not the Field* című versének cím nélküli fordításfogalmazványa

A versfordítás először a pesti reformellenzék külföldön kiadott kiadványában jelent meg: *Ellenőr*. Politicai zsebkönyv. A' Pesti Ellenzéki Kör megbízásából szerkeszti Bajza Németségben, 1847, 291–292; *Vörösmarty*. aláírással.¹⁷ Itthon a zsebkönyvet csak 1848 januárjában kezdték hirdetni,¹⁸ szerkesztése pedig 1847 nyarán zárulhatott (tartalmazza még az 1847. június 6–7-én elfogadott Ellenzéki Nyilatkozatot); a benne közölt szépirodalmi anyag 1846-ból és 1847 első feléből való. A fogalmazvány felbukkanása e részben nem hoz újat, hiszen az az 1846 novemberéről keltezhető lövöldei epigramma után áll. A fordítás közléséhez Vörösmarty jegyzetet fűzött: „E' vers Moore Tamás 'Irish Melodies' című költeményei közt van. Nem inyem szerint van így fordítani, de miután az eredetiek versmértékét nem követhetem, kénytelen valék e' tágabb versmértéket némi apróbb toldásokkal betölteni, azon ügyekezve mindazonáltal, hogy az eredeti eszméket méltóképen kifejezzem.”

A fogalmazvány tanúsága szerint már a munka kezdetén eldőlt, hogy Vörösmarty disztichonokban fordít, és ennek megfelelően mellőzi a strófikus beosztást is. Nem történt változás a cím kérdésében: az *Ellenőr*ben megjelent szöveg is az eredetit viselte. (A verset a forradalomváró költeményei között, 1848 januárjában lefordító Petőfi Sándor *Ne feledd a tért...*, a verset szintén átültető, de már egészen más körülmények között alkotó Arany János 1852-ben *Eszünkbe jusszon...* címmel adta közre fordítását.)

A fogalmazvány teljes szövegét közöljük, ismét a kritikai kiadás jelrendszerét használva, a sorszámozás is arra utal (az eredeti is 20 soros).

- 1 El ne feledd a' mezőt a' hol ők elhulltanak, a' hűk
- 2 És a' legvégsők a' haza jobbjai <közt>ból
- 3 Mind oda <vannak> vesztenek, és oda <volt> van nagy fényű reményünk
- 4 Mellyet <apoltunk> tápláltunk, <sírnok' ölébe merül> sírba merüle velök
- 5 Vajha ama' sziveket a' haláltól visszavehetnők
- 6 Teljes erő<jök> ben¹⁹ mint dobogának elébb

¹⁶ *Kisebb költemények, I (1826-ig)*, kiad. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai K., 1960 (VÖM, 1), 7.

¹⁷ VÖM 3, 160 (főszöveg), 528–529 (jegyzetek).

¹⁸ Vö. *Petőfi-adattár*, I, gyűjtötte, s. a. r. és a jegyzeteket írta KISS József, Bp., Akadémiai K., 1987 (Fontes, 11), 164. (A zsebkönyv tí. három Petőfi-verset is tartalmazott.)

¹⁹ Vörösmarty a második szótag ismételt javítása miatt az utolsó szótagot külön is leírta. (Hasonló eljárást követett a 17. és a 19. sor első szavánál.) A javítás miatt viszont egy szótag hiányzott a pentameterből, amit az *Ellenőr*ben az „ügy” szó betoldásával pótolta.

- 7–8 { <A' magas égnek színe előtt>
<Harczaidat>
Még egyszer <szent> vér harczaidat megvíni szabadság
A' magas istennek színe világa előtt
- 9 <Hullnának le csak. Egy {...} láncz' még>
Vajha ezen láncz<ok> <szétpattannának e' perczben> egy pill<na>tig meg tudna<...>
- 10 Mellyet a' zsarnoklat' <ke> vas keze fűze reánk
- 11 <Nin> Oh sem az ég, sem a' föld nem <bír hatalommal ezentúl> bírná tenni, hogy
azt a'
- 12 Zsarnok még egyszer vissza <szorítsa> kötözze reánk.
- 13 De meg van. 'S ámbár győzőnk neve büszke vonással
tündökölég
- 14 A' történetírás <írva> lapjain <írva marad> égve ragyog
- 15–16 { <{Átok se} Átokozatos marad a' hadjárás, mellyel az ádáz
Büszke dicsőség tart a' szabadok szivein
Melly szabadoknak szíve fölött gázolt, a' dicsőség
A' szabadok sziveit>
Átok ül a' szabadok' sziveit gázolta dicsőség'
Hadjárása fölött, átok
- 17 Sokkal <Sokkal> drágább a' sir <vagy a'> a' börtön, melly<a'>be világot
- 18 <Melly> Elhagyatottan bár önt el a' honfi neve,
- 19 Mint <Mint> minden diadalj<a> eleik, kik hirre <jutottak> <szabadság'> jutottak
- 20 <Rom> Ősi szabadságunk' vérteli romja fölött